

MONIKA STANNY

Politechnika Koszalińska

PROBLEMATYKA SPOŁECZNA NA OBSZARACH WIEJSKICH WOJ. ZACHODNIOPOMORSKIEGO (PRZYKŁAD WSI POPEGEEROWSKIEJ)

Abstract: Social Issues in the Rural Areas of the West Pomerania Region. In the herein study there has been an attempt to analyse empirically spatial diversity of social development and its determinants.

A hypothesis has been made that in post state-owned areas social situation is subject to structural exclusion processes. The problem has been presented in averaged out categories, based only on statistical evidence analysis.

Structural exclusion is understood here as an unfavourable situation of commune's inhabitants, which manifests itself in extreme values of relevant index such as problems on the work market, financial and social communication problems.

Having determined a unit's range, 'quasi-descriptive' variables depicting the structural exclusion phenomenon along with index defining post state-owned farms have been correlated. It has been concluded that there is a high interdependence between the level of land socialization and working in the state-owned agriculture in 1988 and parameter describing currently the phenomenon of marginalization.

Wstęp

Problematyka społeczna obszarów wiejskich obejmuje bardzo szeroki wachlarz zagadnień. Od szeroko pojętego rozwoju społecznego, przez kapitał ludzki, kapitał społeczny, jakość życia, do analizy zagadnień szczegółowych np. bezrobocia, pomocy społecznej, czy źródeł utrzymania ludności. Dyskusja nad zakresem problematyki społecznej wykracza poza ramy prezentowanych badań. Warto podkreślić, że często obecnie używane pojęcia jakości życia, kapitału ludzkiego i kapitału społecznego stanowią koncepcje teoretyczne. Chociaż łączą się z podjętym tematem (również nie są jednoznaczne), posługi-

wanie się tymi pojęciami byłoby nierozważne w kontekście skromnych analiz statystycznych, którym poświęcone jest opracowanie.

Zarówno kwestie definicyjne, jak i empiryczna analiza rozwoju społecznego, tak jak kapitału ludzkiego czy społecznego, są zadaniem rzadko podejmowanym, jakkolwiek czekającym na wszechstronne przedstawienie.

W opracowaniu zaprezentowano wynik empirycznej próby zróżnicowania przestrzennego rozwoju społecznego obszarów wiejskich, który pozwoli na określenie średniego, dla woj. zachodniopomorskiego, poziomu tego rozwoju. Celem aplikacyjnym jest identyfikacja barier, które determinują rozwój społeczny obszarów popegeerowskich. Postawiono hipotezę, że bierność ekonomiczna, bezrobocie i marginalizacja są głównymi barierami rozwoju społecznego¹.

Sama natura zróżnicowań społecznych ma charakter jakościowy, ilościowe podejście do problemu będzie zawsze pewnym uproszczeniem. U podstaw badania leży jednak przekonanie, że jakościowa charakterystyka tych zróżnicowań z dopuszczalnym uproszczeniem może być zredukowana do pewnego zbioru cech ilościowych. Dobór tych cech z konieczności ma charakter arbitralny i jest kompromisem między tym co jest ważne a tym co jest dostępne. Osiągnięty kompromis niestety jest bardzo daleko idący i często mało zadowalający.

Ograniczenia, jakie uznano za bezwzględne w zrealizowaniu powyższego celu to:

- nie do końca precyzyjna definicja pojęcia *rozwój społeczny*;
- każda próba operacjonalizacji (a więc przekładu na język wskaźników empirycznych) pojęć teoretycznych o nieostrym znaczeniu, staje się bardzo wątpliwa i podatna na zakwestionowanie².

Zasadniczym kryterium doboru źródeł do budowy wskaźników operacjonalizujących badany problem było to, aby dla wszystkich jednostek dane biorące udział w budowie wskaźnika były zbierane według takiej samej metodologii. Analizę przeprowadzono w zasadniczej części na podstawie danych *Narodowego Spisu Powszechnego 2002 r.*, uzupełnionych danymi Banku Danych Regionalnych. Do identyfikacji tzw. gmin popegeerowskich wykorzystano również wyniki NSP z 1988 r.

¹ Autor przyjął, że *rozwój społeczny* to suma działań prowadzących do zwiększenia możliwości zaspokajania potrzeb w zakresie jakości życia mieszkańców wsi, skutkujących postępowaniem organizacyjnym społeczności lokalnych.

² Na przykład, czy stopa bezrobocia powszechnie uważana za miernik poziomu rozwoju gospodarczego, nie jest zarazem elementem tak, czy inaczej rozumianego rozwoju społecznego?

Jednostką przestrzenną analizy były gminy wiejskie oraz obszary wiejskie gmin miejsko-wiejskich kraju według podziału administracyjnego z końca 2004 r. Oznacza to, że badania dotyczą zróżnicowania przestrzennego obserwowanego według 103 jednostek.

1. Poziom rozwój społecznego

Na użytek badań³ autora opracowano syntetyczny wskaźnik poziomu rozwoju społecznego liczony według taksonomicznego miernika rozwoju opartego na metodzie wzorca rozwoju⁴. Jest to rodzaj wskaźnika agregatowego złożonego z trzech subkomponentów: charakterystyki zróżnicowania przestrzennego struktur demograficznych, problematyki związanej z edukacją oraz kwestii aktywności społecznej. Wybór takich właśnie subkomponentów ma swoje uzasadnienie. W warunkach polskiej wsi (zwłaszcza, gdy badania dotyczą zróżnicowań przestrzennych) każdy z tych subkomponentów ma szczególne znaczenie.

Wyodrębnienie problemów struktury demograficznej nabiera wagi, jeśli rozważanie dotyczy zróżnicowania przestrzennego. Polska jest krajem o bardzo silnie zróżnicowanej przestrzennie strukturze agrarnej, co wiąże się jeszcze z okresem zaborów i przesunięć granic po II wojnie światowej. Obok regionów silnie rozdrobnionego rolnictwa występują obszary o dużym udziale gospodarstw wielkoobszarowych. Inne modele przepływu nadwyżek wiejskich zasobów pracy do działów pozarolniczych występowały w rejonach o relatywnie gęstej sieci ośrodków miejskich, inne na obszarach o ubogiej sieci miast. W zależności od tych, m.in., czynników kształtowały się obszary depopulacyjne (np. tzw. ściana wschodnia) i obszary chłopsko-robotnicze. W rezultacie zarówno gęstość zaludnienia, jak i struktury demograficzne ulegały różnicowaniu. Struktury te kształtowały się m.in. pod wpływem silnej selekcyjności zjawisk migracyjnych.

Waga problemów związanych z edukacją na obszarach wiejskich jest kwestią nie budzącą wątpliwości, mają one wiele wymiarów: rozwój sieci placówek i ich dostępność przestrzenna, jakość kształcenia, aspiracje edukacyjne młodzieży wiejskiej, relacja między ofertą systemu kształcenia a potrzebami rynku pracy, selekcja szkolna podejmujących kolejne etapy edukacji, problem

³ Mowa jest o badaniach w ramach grantu MENiS Nr1H02C 069 29, Rosner (2007).

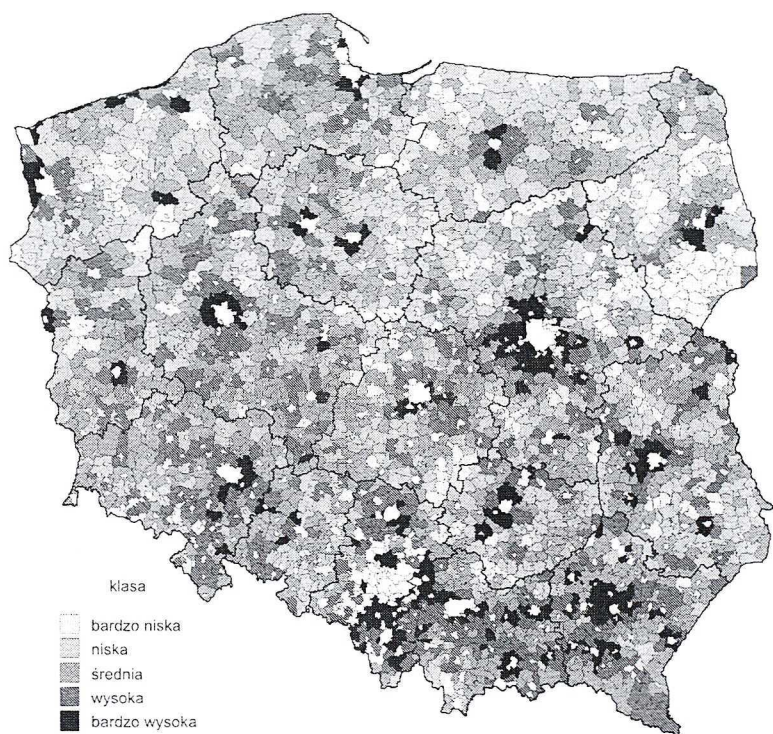
⁴ Więcej o metodologii taksonomicznego wskaźnika wzorca rozwoju [w:] Pocięcha *et al.* (1988).

kształcenia ustawicznego itp. Znaczenie tej problematyki jest wielostronne, łączy się ją z kształtowaniem postaw wobec innowacji, poziomem konsumpcji, jak i potrzebami osiągnięć zawodowych, przedsiębiorczością, potrzebami uczestnictwa w kulturze itd. Podjęte badania nie mogą jednak abstrahować od różnic przestrzennych w tym zakresie. Różnice te są głębokie, a wpływ na nie mają przynajmniej trzy czynniki: proces międzygeneracyjnej poprawy struktury wykształcenia ludności wiejskiej, w wyniku czego obszary młodszego demograficznie charakteryzują się korzystniejszymi pod tym względem wskaźnikami, konsekwencje różnych systemów edukacyjnych w okresie rozbiorów w poszczególnych częściach kraju (dostrzegalne wyraźnie zwłaszcza w starszych grupach wieku w postaci różnych, w poszczególnych regionach, struktur wykształcenia) oraz selekcyjność procesów migracyjnych ze względu na wiek i wykształcenie.

Dodać można również, że od lat 90. ważnym czynnikiem staje się trudność z podjęciem pracy pozarolniczej na wsi przez młodzież kończącą edukację na poziomie średnim i szeroka oferta edukacyjna szkół wyższych (często prywatnych) rozlokowanych w wielu miastach średniej wielkości i dostępnych dla tej młodzieży bez konieczności opuszczania domu i przenoszenia się do dużego miasta. Paradoksalnie więc regionalne trudności na rynku pracy mogą powodować, że w przyszłości obszary wysokiego bezrobocia staną się obszarami o korzystnej strukturze wykształcenia.

Aktywność społeczna w skali lokalnej, a więc umiejętność wspólnego działania, samoorganizacji, wykorzystania szans, jakie stoją przed lokalnymi społecznościami w państwie zdecentralizowanym, korzystania z możliwości werbalizacji interesów lokalnych i wywierania wpływu na sposób rozwiązywania lokalnych problemów – to trzeci niezwykle ważny subkomponent przy wyznaczaniu różnic przestrzennych rozwoju społecznego. Z punktu widzenia prowadzonej analizy uwzględnienie tego subkomponentu ma w dużym stopniu charakter pośredni. Dostępne bazy danych w agregacji gminami są bardzo ubogie w zakresie przydatnym do budowy wskaźników charakteryzujących aktywność społeczną, a także sam przedmiot jest bardzo trudny do statystycznego ujęcia.

Założono, że poziom rozwoju społecznego jest wypadkową czynników zawartych w 3 subkomponentach: demograficznym, edukacyjnym i aktywności społecznej. Zależności korelacyjne między subkomponentami charakteryzującymi rozwój społeczny wskazują, że wysoki poziom aktywności społecznej współwystępuje z wysokim poziomem edukacji ($r = 0,5$). Za niebłahą, w analizowanym układzie jednostek, można uznać również dodatnią, jedno-

Ryc. 1. Poziom rozwoju społecznego według syntetycznego wskaźnika wzorca rozwoju (2004)

Źródło: Opracowanie własne.

kierunkową korelację między poziomem aktywności społecznej w gminach a ich strukturą demograficzną ($r=0,3$).

Zbudowany z wartości syntetycznych obraz przestrzennego zróżnicowania poziomu rozwoju społecznego (ryc. 1) wskazuje na koncentrację gmin o wysokim poziomie rozwoju w dwóch typach obszarów, po pierwsze, wokół miast – ośrodków regionalnych, czyli w gminach podmiejskich cechujących się zwykle najkorzystniejszymi parametrami rozwoju. Natomiast drugi typ związany jest z rozkładem geograficznym grup regionalnych o silnym poczuciu tożsamości terytorialnej. Szczególnie dotyczy to Wielkopolan i Kaszubów, którzy zostali historycznie wpisani w obszary dawnego zaboru pruskiego. Ten rozciągający się południkowo łańcuch gmin średniego i wysokiego poziomu rozwoju, biegnie od woj. pomorskiego, przez zachodnią część woj. kujaw-

sko-pomorskiego, Wielkopolskę, aż po Dolny Śląsk. Typ związany z wysoką świadomością kulturową obejmuje również obszar woj. małopolskiego (Lachy, Górale) i woj. podkarpackiego (Pogórzanie, Rzeszowiacy), czyli dawną Galicję. Jest to obszar, który wyraźnie wyróżnia się wysokim poziomem we wszystkich analizowanych płaszczyznach rozwoju społecznego.

Poziom poczucia tożsamości regionalnej mieszkańców wsi w Polsce jest bardzo zróżnicowany. Zasadniczo czynnikiem, która zapoczątkował zróżnicowane kulturowo i etnicznie przemiany społeczne, były powojenne procesy migracji osadniczych (znacznie później również zarobkowych). W ich wyniku, obszary, takie jak woj. zachodniopomorskie zamieszkuje dziś ludność napływowa różnego pochodzenia, której poziom rozwoju społecznego wskazuje na przynależność do typologicznych klas poniżej średniej.

Hierarchizacja gmin względem wzorca rozwoju wykazała, że 1/3 gmin przynależy do grupy jednostek przeciętnych, które nie odgrywają roli bufora w przestrzeni społecznej między klasami wysokiego a niskiego poziomu rozwoju. Stanowią one zwarte skupienia, głównie w zachodniej części kraju, „dzieląc” Polskę wzdłuż Wisły. Patrząc na ryc. 1 zauważamy, że w części zachodniej występuje znaczne skupienie gmin zarówno z klasy średniego, jak i wysokiego poziomu rozwoju (20% jednostek). Natomiast część wschodnia kraju odznacza się większym zróżnicowaniem, obok znacznej liczby gmin osiągających niski (27%) i bardzo niski (9%) poziom rozwoju społecznego, koncentruje się spora liczba gmin z klasy najwyższego poziomu. Klasa bardzo wysoka skupia ogółem 10% jednostek, z czego 3% z nich leży w części zachodniej kraju, zaś aż 7% we wschodniej (oprócz koncentrycznego pierścienia podwarszawskiego, kumulują się one na obszarze dawnej Galicji).

2. Determinanty rozwoju społecznego na obszarach popegeerowskich – przykład wsi zachodniopomorskiej

W tej części opracowania przedstawiono problem w kategoriach uśrednionych dla gmin woj. zachodniopomorskiego, również zbudowany na podstawie analiz statystycznych, który jest niepełny (z czego autorka zdaje sobie sprawę). W badaniu posługiwano się jednostką administracyjną, dla której dostępne są dane statystyczne, czyli gminą wiejską.

Z badań nad obszarami wiejskimi w Polsce wynika, że rozwój społeczny jest nierównomiernie rozłożony w układzie przestrzennym, zatem można określać

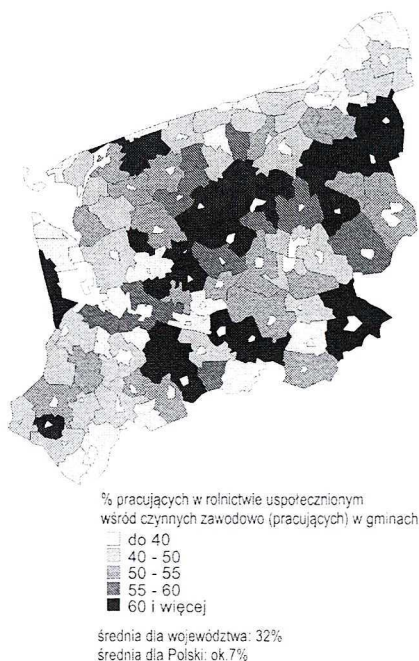
stopień jego zróżnicowania i definiować bariery rozwoju. Na wstępie postawiono hipotezę, którą w tej części opracowania poddano weryfikacji, mianowicie że bierność ekonomiczna, bezrobocie i marginalizacja są głównymi barierami rozwoju społecznego na obszarach popegeerowskich woj. zachodniopomorskiego.

Mimo że autor skupi uwagę na powyższej kwestii, to podkreślenia wymaga to, że procesy modernizacyjne na obszarach wiejskich zmierzające do rozwoju wielofunkcyjnego nadal jeszcze determinowane są wieloma destymulantami ujawnionymi w trakcie zmian systemowych, takich jak:

- rozpowszechnienie postaw roszczeniowych wobec państwa (zrozumiałych w systemie planowania centralnego, jednak nieadekwatnych do obecnej rzeczywistości);
- niekorzystna struktura wykształcenia ludności wiejskiej (kształtująca się wskutek niskich aspiracji całego społeczeństwa oraz wskutek „wypłukiwania” przez migrację ze wsi jednostek najbardziej ambitnych; w konsekwencji liczba liderów życia społecznego i gospodarczego w nowych warunkach samorządności terytorialnej jest nieliczna);
- atomizacja społeczności lokalnych;
- bezrobocie i marginalizacja społeczna.

Dokonując próby analizy empirycznej i opisując najistotniejsze, dla rozwoju społecznego, problemy populacji zamieszkującej na obszarach tzw. popegeerowskich, należy określić jej udział w życiu społeczno-gospodarczym gminy, zastanowić się, w jakich kategoriach postrzegać losy społeczeństwa popegeerowskiego?

Do określenia obszaru popegeerowskiego wykorzystano wskaźnik ukazujący stopień uspołecznienia zatrudnienia w gminach woj. zachodniopomorskiego w 1988 r., tj. odsetek

Ryc. 2. Udział pracujących w rolnictwie uspołecznionym wśród czynnych zawodowo

Źródło: Opracowanie własne, na podstawie danych NSP (1988). *Ludność. Warunki mieszkaniowe*, tab. 4, s. 9 (publikacje dla 103 gmin).

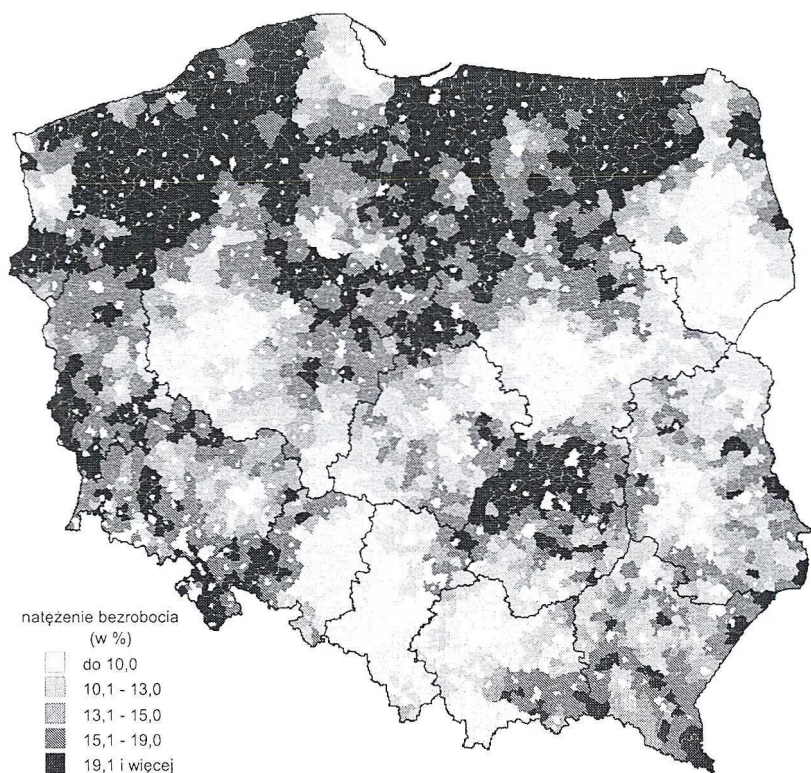
osób pracujących w rolnictwie sektora państwowego w ogólnej liczbie osób pracujących w gminie. Uznano, że obszar typowo popegeerowski wskazuje udział wskaźnika w wielkości powyżej 50% pracujących w rolnictwie uspołecznionym w gminie, przy średniej dla regionu 32%, zaś dla kraju tylko 7%. W ten sposób wskazano zbiór gmin (patrz ryc. 2), które w całym województwie odznaczały się najwyższym stopniem uspołecznienia, a obecnie nazywane są popegeerowskimi.

Wskaźniki definiujące gminy popegeerowskie zestawiono do korelacji ze zmiennymi *quasi*-opisującymi zjawisko marginalności społecznej. Marginalizacja jest procesem względnym i wiąże się ze wzrostem dystansów rozwojowych między grupami uznanymi za kluczowe a grupami marginalnymi⁵. Rozumiana będzie jako niekorzystna sytuacja gminy, przejawiająca się krańcowymi wartościami wskaźników o niej świadczących, wyrażająca się w problemach rynku pracy (bezrobocie), finansowych (źródła utrzymania), w komunikacji społecznej (wykształcenie), kwestiach, będących barierami rozwoju społecznego.

Sytuacja gospodarcza państwa nie napawa optymistyczną wizją kreującą redukcję bezrobocia na obszarach wiejskich (bez konieczności uwzględniania migracji). Dlatego należy być oględnym w ocenie możliwości wielofunkcyjnego rozwoju wsi jako instrumentu emitującego nowe miejsca pracy. Dotyczy to również regionów popegeerowskich woj. zachodniopomorskiego, w których dynamicznie rozwija się rolnictwo sektora „polskiego agrobiznesu”, stymulujące rozwój gospodarstw wielkoobszarowych. Największy w kraju jest tu odsetek gospodarstw prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą oraz największa liczba podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców. Obszary te wymagają jednak, oprócz poprawy infrastruktury wsi, przede wszystkim inwestycji w kapitał ludzki (niezbędnych do wyhamowania, czy nawet rozwiązania procesów marginalizacji społecznej).

Bezrobocie ze względu na dużą koncentrację (patrz ryc. 3) jest problemem gospodarczym, społecznym oraz etycznym. Na znacznym obszarze woj. zachodniopomorskiego PGR były przeważnie głównymi zakładami pracy w gminie. Zwalniani pracownicy wraz z rodzinami uzależnieni od PGR, nie tylko ze względu na zatrudnienie i główne źródło dochodu, ale też ze względu na mieszkanie i tzw. *socjal* dostarczany przez tę instytucję, przejawiają przez cały okres transformacji większe trudności i nieporadność adaptacyjną niż

⁵ Wilkin (1997), 43-55.

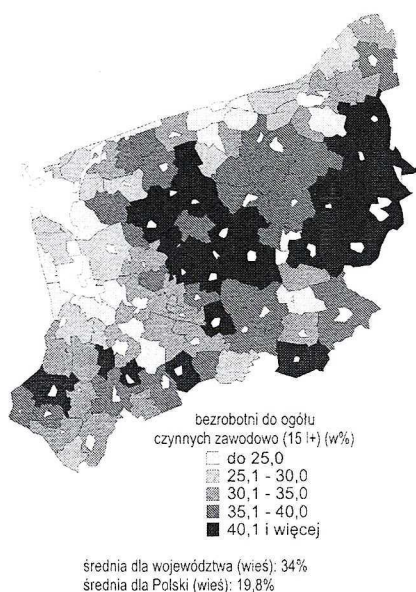
Ryc. 3. Poziom bezrobocia rejestrowanego (względem populacji w wieku produkcyjnym)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie NSP 2002, GUS.

bezrobotni z innych grup zawodowych (dotkniętych znaczną redukcją miejsc pracy i zmianą warunków pracy). W tej kategorii można również rozpatrywać przedłużającą się zależność od instytucji pomocy, jako bezpośrednią kontynuację wieloletniej praktyki, nawyków i przyzwyczajień wytworzonych w czasach PRL. Tak jak dawniej całość życia rodziny zależała od infrastruktury PGR, tak obecnie zależy od pomocy społecznej⁶.

Na obszarach wiejskich w Polsce w 2002 r. pozostawało bez pracy ok. 1/5 populacji aktywnej zawodowo, natomiast dla woj. zachodniopomorskiego wielkość ta stanowiła już 1/3. Jest to oczywiście wskaźnik zróżnicowany przestrzennie. Najkorzystniejsze wartości, tzn. najniższą stopę bezrobocia notuje się w gminach

⁶ Więcej (w:) Tarkowska (1997), s. 101.

Ryc. 4. Stopa bezrobocia

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych dla gmin NSP 2002, GUS (ryc. 4-7).

nadmorskich, okolicznych Szczecina i Koszalina, oraz tam, gdzie w strukturze gospodarki dominowało rolnictwo indywidualne, lub struktura zatrudnienia była mieszana (np. przemysłowo-usługowa). W tych jednostkach wielkość stopy bezrobocia jest poniżej średniej dla regionu. Wielkość wskaźnika korelacji liniowej Pearsona ($r = +0,7$) wskazuje wyraźnie, że im wyższy odsetek pracujących w rolnictwie uspołecznionym do ogółu czynnych zawodowo w gminie w 1988 r., tym wyższa stopa bezrobocia w 2002 r. (patrz ryc. 4).

Poważną rolę w rozwoju społeczno-gospodarczym kraju i poszczególnych regionów odgrywa znajomość struktury ludności według poziomu wykształcenia. Formalnie wykształcenie świadczy o posiadaniu pewnej wiedzy, większej chłonności i otwartości na za-

chodzące procesy przemian. Zaś nieformalnie jest głównym źródłem strategicznej przewagi warunków jakości życia jednych regionów nad drugimi. Miarą poziomu wykształcenia przyjęto określać odsetek ludności w wieku 15 lat i więcej z wyższym wykształceniem. Ze względu na to, że odsetek ten na wsi jest bardzo niski i odznacza się małą dyspersją przestrzenną, postanowiono rozszerzyć go o kolejny próg, jakim jest wykształcenie średnie. Mimo że odsetek osób z wykształceniem średnim i wyższym jest średnio dla Polski oraz regionu zbliżony (ok. 23%), to jednak współczynnik korelacji wskazuje na najwyższą, ujemną jego współzależność ($r = -0,9$) ze stopniem uspołecznienia pracy w regionie (ryc. 5).

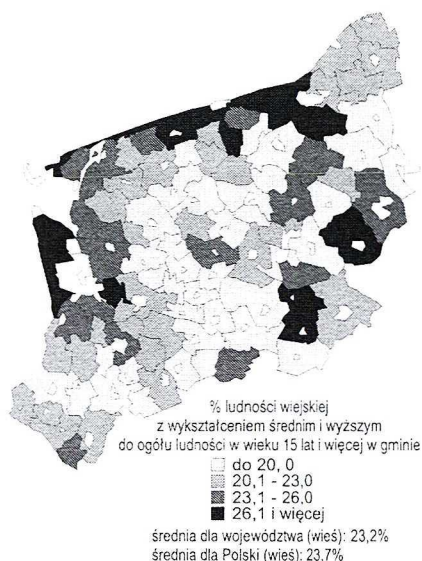
Nadal, najliczniejszą grupą są osoby z wykształceniem podstawowym (mimo regresji jej dynamiki) co oznacza, że w dalszym ciągu utrzymuje się bariera wykształcenia tej grupy ludności w przeobrażeniach społeczno-ekonomicznych wsi. Degradacja gospodarcza widoczna jest głównie w poszczególnych gminach, gdzie brak ogólnego wykształcenia oraz przygotowania zawodowego powoduje bezczynność zawodową ludności. Mieszkańcy obszarów wiejskich o niskim wykształceniu mogli funkcjonować w PGR, gdzie odpowiedzialność

merytoryczną ponosili administratorzy i służba rolna, a pracownicy odpowiadali tylko za wyuczone i powtarzalne czynności techniczne. Z chwilą likwidacji gospodarstw uspołecznionych, ich pracownicy (bez wykształcenia i bez względu na wiek) nie potrafili stworzyć sobie nowych miejsc pracy, co gorsze, znaczna część mobilnych zasobów pracy nie potrafiła nawet utrzymać stałej pracy pozarolniczej.

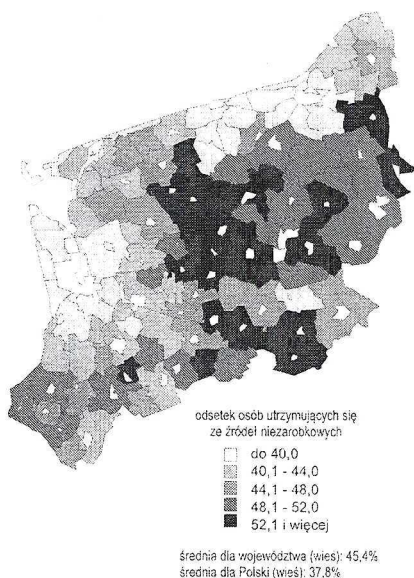
W wyniku zachodzących w latach 90. zmian społeczno-gospodarczych zmieniła się zasadniczo struktura głównych źródeł utrzymania ludności w gospodarstwach domowych. W latach 1988-2002 nastąpił wzrost odsetka ludności utrzymującej się głównie lub wyłącznie ze źródeł niezarobkowych i jednocześnie

spadek udziału osób utrzymujących się z pracy, co miało podłoże zdecydowanie bardziej ekonomiczne niż demograficzne. Zmiany liczby ludności w wieku poprodukcyjnym oraz wielkości przyrostu rzeczywistego, ze względu na skalę wzrostu, jako czynniki demograficzne miały niewielki wpływ. Natomiast przyczyny wynikające z przemian gospodarczych w kraju, a szczególnie na obszarach o dużym udziale gospodarki uspołecznionej odegrały główną rolę. Spośród najistotniejszych z nich należy wymienić duże redukcje zatrudnienia w pierwszych latach transformacji, które dotknęły głównie robotników-chłopów, czyli tzw. dwuzawodowców. Osoby te tracąc pracę w zawodach nierolniczych, przeszły do kategorii utrzymujących się wyłącznie z pracy w swoim gospodarstwie rolnym lub uzyskały zasiłek dla bezrobotnych albo rentę, czy przeszły na emeryturę (często wcześniejszą) – traktując to źródło utrzymania jako główne.

Ogólny odsetek osób utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych na wsi, średnio dla Pomorza Zachodniego w 2002 r. wyniósł 45,4%, natomiast w kraju był o 7 punktów proc. niższy (patrz ryc. 6). Wysoką bierność zawodową wynikającą z wcześniejszego „uzależnienia” od PGR (a obecnie od instytucji pomocy społecznej i świadczeń rentowo-emerytalnych) potwierdza wysoka dodatnia korelacja ($r = +0,69$).

Ryc. 5. Odsetek ludności z wykształceniem wyższym i średnim

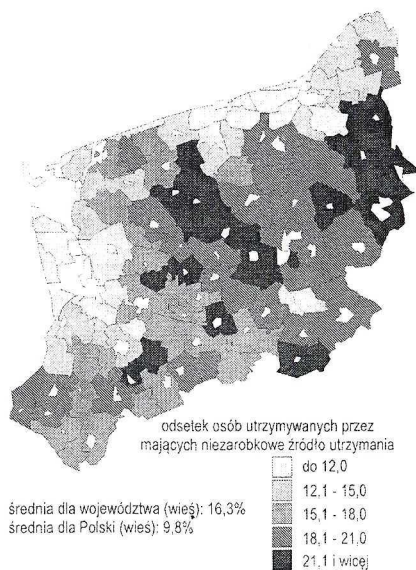
Ryc. 6. Odsetek osób utrzymujących się
ze źródeł niezarobkowych

Omówione determinanty rozwoju społecznego obszarów wiejskich woj. zachodniopomorskiego ewidentnie definiują marginalizację społeczną gmin popegeerowskich. Obszar popegeerowski obecnie odznacza się najwyższym stopniem pauperyzacji, co przekłada się na:

- najwyższe bezrobocie jawne i ukryte, a tym samym na najniższe zatrudnienie;
- najniższą jakość kapitału ludzkiego;
- najwyższe uzależnienie od niezarobkowych źródeł utrzymania.

Również sam poziom rozwoju społecznego wsi woj. zachodniopomorskiego na tle zróżnicowania przestrzennego wskaźnika według gmin w Polsce,

Utrata pracy w gospodarce społecznej spowodowała wzrost osób będących na utrzymaniu osób posiadających własne niezarobkowe źródło utrzymania. Średnio w kraju ok. 10% ludności nie mającej własnego źródła utrzymania na wsi pozostaje na utrzymaniu biorców świadczeń niezarobkowych. W regionie jest to średnio ponad 16%, zaś w gminach typowo popegeerowskich jest to ciężar przekraczający często 1/5 ludności (patrz ryc. 7). Współzależność liniowa tego wskaźnika dla 2002 r. jest jeszcze wyższa ze stopniem uspołecznienia gmin w 1988 r. ($r = +0,74$), niż w przypadku ogółu populacji utrzymującej się ze źródeł niezarobkowych.

Ryc. 7. Odsetek osób utrzymywanych
przez posiadających niezarobkowe
źródło utrzymania

klasyfikuje się na poziomie niskim. Zdecydowana większość gmin regionu (70%) ma przymiotnik „popegeerowski”. W lepszej kondycji zarówno społecznej, jak i gospodarczej są gminy leżące w dwóch strefach funkcjonalnych:

- pas gmin nadmorskich z silnie rozwiniętą wielofunkcyjnością opartą na usługach turystycznych,
- pierścienie gmin podmiejskich Szczecina i Koszalina z zaawansowanymi procesami suburbanizacji.

Zakończenie

Pracownicy byłych PGR zostali 15 lat temu pozostawieni swojemu losowi i potraktowani przez państwo ze szczególną obojętnością. Nie zostali ani uwłaszczeni, nie otrzymali żadnych odszkodowań, ani w żaden sposób nie uczestniczyli w korzyściach prywatyzacji (tak jak inne grupy zawodowe).

Ludność związana z PGR, mimo że liczna, nie wykształciła swoich reprezentantów w nowym ładzie politycznym po 1989 r., a elity załóg państwowych gospodarstw szybko znalazły się w roli nowych gospodarzy jednostek tworzonych z majątku przejętego przez AWRSP. Dlatego istnieje ogólne przekonanie mieszkańców obszarów postpegeereowskich, że nie istnieje społeczne wsparcie w wiejskim społeczeństwie obszarów popegeerowskich.

Żeby wykorzystać, a często w ogóle uruchomić potencjał drzemiący w mieszkańcach obszarów wiejskich, potrzebny jest lider, który wskaże im kierunek działania. Są to oczywiście nie tylko lokalni liderzy, czy organizacje *non-profit*. Przede wszystkim są to elity określające kształt strategii lokalnych (samorządy lokalne), których wysiłki powinny opierać się zasadniczo na budowie społeczeństwa obywatelskiego – świadomego i aktywnego.

Przedstawione parametry wskaźników determinujących rozwój społeczny oznaczają niewykorzystanie znacznych zasobów ludzkich na potrzeby ogólnego rozwoju społeczno-gospodarczego. Tak bardzo pożądanego rozwoju tych obszarów, które przez lata leżały na marginesie zainteresowania społecznego i politycznego. Rozwoju, który jest silnie uwarunkowany rentą położenia i tzw. rentą opóźnienia.

Literatura

Bank Danych Regionalnych, GUS, www.stst.gov.pl.

Czyżewski A. *et al.*, 2001, *Regionalne zróżnicowanie kapitału ludzkiego w Polsce*. GUS i PAN, Warszawa.

- Frenkiel I., 2006, *Demografia wsi i jej ogólnospołeczne konsekwencje*, [w:] *Jednostkowe i społeczne zasoby wsi*, K. Szafraniec (red.). IRWiR PAN, Warszawa.
- Narodowy Spis Powszechny 1988, *Ludność. Warunki mieszkaniowe*, GUS (opracowania dla poszczególnych gmin).
- Narodowy Spis Powszechny 2002, GUS, www.stat.gov.pl
- Pociecha J., Podolec B., Sokołowski A., Zajac K., 1988, *Metody taksonomiczne w badaniach społeczno-ekonomicznych*. PWN, Warszawa.
- Rosner A. (red.), 2007, *Zróżnicowanie przestrzenne poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowanie dynamiki przemian*. IRWiR PAN, Warszawa.
- Stanny M., 2006, *Kapitał ludzki wsi popegeerowskiej – korelaty wykluczenia społecznego*. Problemy Społeczne nr 6.
- Tarkowska E., 1997, *Głos w dyskusji*, [w:] *Wielkoobszarowe gospodarstwa rolne, ich załogi i nowi gospodarze*, B. Fedyszak-Radziejowska (red.). IRWiR PAN, Warszawa.
- Wilkin J., 1997, *Przekształcenie Państwowych Gospodarstw Rolnych – procesy racjonalizacji i marginalizacji*, [w:] *Wielkoobszarowe gospodarstwa..., op. cit.*